

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה סב: דיני צואה לקריאת שמע (7): מי רגלים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה סב: דיני צואה לקריאת שמע (7): מי רגלים

**

רקע

הגמ' אומרת שהרחקה מצואה מהתורה, וממי רגלים מדרבנן, ולכן מקילים בדיני הרחקה מהם. נלמד את מכלול הסוגיות העוסקות בקולות שיש בדיני הרחקה ממי רגלים.

מקורות

- א. גמ' כה. "א"ר יהודה ספק צואה בבית מותרת... אבל בספקן לא גזור"
 גמ' כב: "ת"ר היה עומד בתפלה ומים שותתין על ברכיו... וחד אמר למקום שפסק"
 גמ' כה: "ולא יתכסה לא במים הרעים ולא במי המשרה... רביעיתא דמיא כר' זכאי"
 ב. תוס' כב: ד"ה ממתין
 תלמידי רבינו יונה יד. ד"ה היה
 רא"ש סי' כג, "...בתפלה לא גזור ואוקמוה אדאורייתא"
 רשב"א כב: ד"ה היה, שו"ת ח"א סי' קלא
 הגהות מיימוניות הל' תפילה פ"ד אות י
 רוקח סי' שכד ד"ה העומד בתפלה, "תינוק השתין בבית הכנסת... שירחיקנה ד' אמות"
 ג. רי"ף יז. "ולא יתכסה לא במים הרעים... ולא שנה בסוף"
 תלמידי רבינו יונה יז. ד"ה עייל, לא
 ד. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ג הל' י, טו
 ה. שו"ע סי' עו סע' ז, ומשנה ברורה
 סי' עז, ומשנה ברורה
 סי' עח, ומשנה ברורה ס"ק א-ה [ביאור הלכה ד"ה מרחיק]
 סי' צ סע' כז, ומשנה ברורה

רשב"א כב: ד"ה היה עומד בתפלה

היה עומד בתפלה ומים שותתין על ברכיו - פוסק וממתין עד שיכלו המים וחזור. מסתברא לי דאין צריך להרחיק ממקום המים כלל, מדלא קתני ומרחיק עד שיזרקם לאחוריו ד' אמות כדקתני בראה צואה כנגדו. וטעמא דמלתא, משום דבצואה בעינן 'מחניך קדוש', אבל מי רגלים אינו אסור דאורייתא אלא כנגד עמוד, ומדכתיב [דברים כג, טו] 'ולא יראה בך ערות דבר' וכדאיתא לקמן [כה.], והלכך אם לא התחיל מרחיק מדרבנן, אבל בעומד בתפלה לא. ועוד נראה שאפילו בא לפסוק ולרחוק אסור.

שו"ת הרשב"א חלק א סימן קלא

שאלת: מי שבדק את עצמו קודם שיתפלל ואחר כך הולך להתפלל, ובתוך תפילתו התאוה תאוה לקטנים מחמת חולי, ואומד בעצמו שיכול לעמוד על עצמו עד שיסיים תפילתו ועוד כשיעור מיל. היתחייב לפסוק מיד או יסיים תפילתו כיון שיכול להעמיד על עצמו?

תשובה: אם קודם שיתחיל להתפלל הרגיש בעצמו אסור לו להתפלל עד שיעשה צרכיו. ואם התפלל לא יצא תפילתו תועבה, והוא שלא יכול לעמוד על עצמו כדי שיעור פרסה. וכדנתיא בפרק מי שמתו [כג.]: היה צריך לנקביו לא יתפלל, ואם התפלל תפילתו תועבה. אמר רב זבד ואיתימא רב יהודה: לא שנו אלא שאינו יכול לעמוד על עצמו, אבל יכול לעמוד על עצמו מותר. ועד כמה? אמר רב ששת: פרסה. ודוקא בשהיה צריך לנקביו קודם שהתחיל להתפלל. אבל אם לא היה צריך לנקביו כלל כשהתחיל להתפלל ושמר נקביו קודם לכן, ובאמצע תפילתו נתעורר לו תאוה - לא יפסיק ואפילו היו מים שותתין לו על ברכיו, אלא ימתין עד שיכלו המים ואחר יסיים תפילתו. דנתיא התם: היה עומד בתפילה ומים שותתין לו על ברכיו ממתין עד שיכלו המים וחזור. להיכן הוא חוזר? רב חסדא ורב המנונא, חד אמר: לראש, וחד אמר: למקום שפסק. אלמא אינו פוסק ללכת למקום אחר, אלא שממתין עד שיכלו המים ומתפלל במקומו אפילו בלא הרחקה. וטעמא דמילתא, משום דמדאורייתא אינו אסור לקרות ולהתפלל כנגד מימי רגלים. שלא אסרה תורה אלא כנגד עמוד, ורבנן הוא דאחמור, ובמקום שצריך להפסיק ולזוז ממקום תפילתו לא אחמור ואוקמוה אדינא דאורייתא, וכל שכן בשיכול לעמוד על עצמו עד שיסיים. והוא הדין בשצריך לגדולים כל שיכול לעמוד על עצמו, שאינו פוסק. ואם אירע לו מקרה באמצע מרוב דחקו ונתעטש - ממתין עד שיכלה הרוח. ואם בקש להתעטש - מרחיק ארבע אמות ומתעטש. דנתיא התם: היה עומד בתפילה ונתעטש - ממתין עד שיכלה הרוח ומתפלל. בקש להתעטש - מרחיק ארבע אמות וממתין עד שיכלה הרוח. וכשיכלה הרוח אומר: רבון העולמים, יצרתנו נקבים נקבים. גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו, חרפה וכלימה בחיינו ורמה ותולעה במוותנו ומתפלל. ואם בשעת קריאת שמע וברכותיה נתעורר בין לקטנים בין לגדולים ויכול להעמיד על עצמו - קורא כדרכו. ואם רצה להרחיק ולהטיל את המים - אפשר לו לעשות כן.

רוקח סימן שכד ד"ה עומד בתפילה

תינוק השתין בבית הכנסת, ויצא רש"י מבית הכנסת והתפלל, דקיימא לן: הפוסק באמצע תפילתו אם לא שהה כדי לגמור את כולה חוזר למקום שפסק ואם לאו חוזר לראש, היה עומד בתפילה וצואה לפניו מהלך לפניו עד שיורקנה לאחוריו ד' אמות, ואם אי אפשר לפניו ילך לצדדיו עד שירחיקנה ד' אמות.

הסבר הסוגיה

אמר רב המנונא: לא אסרה תורה אלא כנגד עמוד בלבד. [גמ' כה.]

הגמ' [כה.] אומרת שמהתורה חייבים להרחיק מעמוד הקילוח של מי רגלים בלבד, וחייב ההרחקה לאחר מכן מדרבנן. ההסבר הפשוט לדין זה הוא שחייב הרחקה ממי רגלים הוא מדין "והיה מחניף קדוש". התורה חייבה לכסות צואה ולא חייבה לכסות מי רגלים, ומכאן שעמוד הקילוח בלבד הוא הפוגע בקדושת המחנה. מדברי הרשב"א [כב: ד"ה היה עומד] המסביר: "אבל מי רגלים אינו אסור דאורייתא אלא כנגד עמוד ומדכתיב ולא יראה בך ערות

דבר", מוכח שיש לו הבנה שונה. לדעת הרשב"א קילוח מי רגלים אינו אסור מדין "והיה מחניך קדוש" אלא מדין "ולא יראה בך ערות דבר", שראיית קילוח מי רגלים היא כראיית הערוה.

כל ההבדלים בין דיני הרחקה מצואה לדיני הרחקה מערוה מהוים נפקותות בין שתי ההבנות הללו. לפי הרשב"א יכול להחזיר פניו ולקרוא קריאת שמע כשיש קילוח מי רגלים בד' אמותיו, מותר לו להרהר בדברי תורה כשהוא כנגד קילוח מי רגלים, ואסור לקרוא כשהקילוח מכוסה בעששית. לפי ההבנה שמי רגלים אסורים מדין "והיה מחניך קדוש", אסור לקרוא כשיש קילוח בד' אמותיו, אסור להרהר בדברי תורה, ומותר לקרוא כשהקילוח מכוסה בעששית.

נפקא מינה נוספת בין שתי ההבנות היא בהסבר הדעה בגמ' [כג.] שאדם ש"מים שותתין לו על ברכיו" הוא "גברא חזיא", ואינו צריך לחזור לראש התפילה אלא למקום שפסק. יש ראשונים [רשב"א כג. ד"ה אלא דכ"ע, רא"ש סי' כג ועוד] הסוברים שהוא ראוי אף בשעה שמים שותתים לו על ברכיו. הראשונים הללו מביאים שני הסברים מדוע "גברא חזיא" בשעה שמים שותתים לו על ברכיו, למרות שהתורה אסרה כנגד העמוד: א. רא"ש: "דלא אסרה תורה במי רגלים אלא כנגד העמוד ושותת לא חשיב כנגד העמוד". ב. רשב"א: "וגברא חזיא הוא אפילו באותה שעה דלא אסרה תורה אלא כנגד העמוד". הרא"ש סובר שהתורה אסרה קילוח בלבד, וכשמי רגלים מטפטפים הם אינם אסורים מהתורה. מסתימת לשונו של הרשב"א משמע שאינו מחלק בין קילוח מי רגלים לבין טפוף, ו"גברא חזיא" מפני שהקילוח מכוסה בבגדיו¹.

לדעת הרשב"א שאיסור קילוח מי רגלים הוא מדין "ולא יראה בך ערות דבר", לא ניתן לאסור כשהקילוח אינו נראה. לדעת הרא"ש איסור קילוח מי רגלים הוא מדין "והיה מחניך קדוש", ובשעת הקילוח מחנהו אינו קדוש, אף שהקילוח מכוסה בבגדים.

היות שחיוב הרחקה ממי רגלים מדרבנן, מצאנו ארבעה מקומות שמקילים בהרחקה מהם: א. ספק. ב. מי רגלים שנבלעו בקרקע. ג. הטלת מים למי רגלים כדי לבטל את חיוב ההרחקה מהם. ד. הפסקת התפילה להרחקה ממי רגלים.

לגבי ספק, אומרת הגמ' [כה.]: "ספק צואה בבית מותרת, באשפה אסורה, ספק מי רגלים אפילו באשפה נמי מותרין". ספק דרבנן לקולא, ואין חוששים לספק מי רגלים.

לגבי מי רגלים שנבלעו בקרקע, יש מחלוקת בגמ' [כה.]. אם יש להרחיק מהם כל שרשומם ניכר, או שיש חיוב להרחיק מהם רק כשהם מטפחים. להלכה פוסק רבא שיש חיוב הרחקה רק כשהם מטפחים. שיעור מטפחים במי רגלים אינו מקביל לשיעור יבש כחרס בצואה, והוא נובע לכאורה מקולא בדין הרחקה ממי רגלים.

¹ המגן אברהם [סי' עו סק"א] פוסק את דינו של הרא"ש להלכה. לפי דברינו הרשב"א חולק עליו, ויש לחוש לשיטתו בספק דאורייתא. הגר"ח צאנזר [בהגהותיו על השו"ע] חולק על המגן אברהם, מפני שלדעתו אף הרא"ש אינו סובר כך, והסבר זה הוא רק לשיטת ר"י.

לגבי הטלת מים למי רגלים, אומרת המשנה [כב:] על פי הסבר הגמ' [כה:], שמותר לקרוא קריאת שמע כנגד מי רגלים שהוטלו לתוכם מים. מסביר הרשב"א [ד"ה כמה יטיל] שכיוון שחיוב הרחקה ממי רגלים מדרבנן, הקלו חכמים שדי להטיל בהם מים².

נחלקו התנאים [כה:] בכמות המים שצריך להטיל למי רגלים. רבנן סוברים שאין שיעור לכמות המים, ומספיק להטיל כל שהוא, ר' זכאי סובר שצריך להטיל רביעית. נחלקו האמוראים אם מחלוקתם כשקדמו המים למי הרגלים או כשקדמו מי הרגלים למים. להלכה פוסקים הרי"ף [יז.] והרמב"ם [פ"ג ה"י] כרבי זכאי אליבא דרב יוסף, שצריך להטיל רביעית, בין שהמים קדמו למי הרגלים ובין שמי הרגלים קדמו למים. הרמב"ם [פ"ג ה"י] פוסק, שצריך להטיל רביעית לכל הטלת מי רגלים [עיי' משנה ברורה סי' עז סק"ח], ומהרשב"א [ד"ה כמה יטיל] משמע שמספיק רביעית אפילו להטלות רבות.

נחלקו הראשונים בגדרי חיוב הפסקת התפילה להרחקה ממי רגלים. הגמ' [כב:] אומרת שעומד בתפילה ומים שותתים על ברכיו, פוסק עד שיכלו המים וחוזר לתפילתו. מקשים הראשונים, כיצד מותר לאדם שמים שותתים על ברכיו להתפלל, הרי מחנהו אינו קדוש מפאת מי הרגלים שעליו ומפאת מי הרגלים שנפלו לקרקע? נחלקו הראשונים בתירוץ הקושיה:

הרב רבי יוסף [בתוס' ד"ה ממתין] מעמיד את הסוגיה שאין מי הרגלים טופחים על מנת להטפוח. הגהות מיימוניות [הל' תפילה פ"ד אות י'] מעמיד שמדובר בסוגיה כשבגדיו התחתונים נרטבו, והבגד העליון יבש, כך שמי הרגלים מכוסים בבגד העליון [כך מפרשים גם הרא"ה [ד"ה היה עומד] והריטב"א [ד"ה ת"ר היה עומד]]. תלמידי רבינו יונה [יד. ד"ה היה] מסבירים שהקלו עליו שאין הוא צריך להפסיק באמצע תפילתו להחליף בגדיו, אבל אם נפלו מי רגלים על הקרקע, מרחיק מהם ד' אמות. הרשב"א [ד"ה היה] חולק. לדעתו כיוון שעומד בתפילה, אסור לו להפסיק, ואפילו להרחיק ד' אמות ממי רגלים שנפלו על הקרקע³.

לדעת הרב רבי יוסף, אין בסוגיה זו קולא מיוחדת בדין הרחקה ממי רגלים, אך לשאר הראשונים יש בסוגיה זו קולא בדין הרחקה ממי רגלים. לדעת ההגהות מיימוניות יש קולא בדין מי רגלים, שמותר לקרוא קריאת שמע כשיש מי רגלים על בשרו של הקורא, למרות שאסור לקרוא קריאת שמע כשצואה על בשרו [כך מפורש ברא"ה [ד"ה היה עומד]]. לדעת תלמידי רבינו יונה יש בסוגיה זו קולא מיוחדת לדין תפילה. חכמים הקלו במי רגלים שבבגדו של המתפלל, ולא חייבו אותו להפסיק תפילתו, ללכת לביתו ולהחליף בגדיו. כשמי הרגלים

² הרמב"ם [פ"ג ה"י] פוסק: "היה בינו ובין הצואה מחיצה של זכוכית אף על פי שהוא רואה אותה מאחרי הזכוכית מותר לקרות בצדה, נתן רביעית מים לתוך מי רגלים של פעם אחת מותר לקרות עמהן בתוך ד' אמות". מהצמדת דין נתינת מים למי רגלים לדין כיסוי צואה משמע שנתנת המים מגדירה את מי הרגלים כמכוסים. אף לפי הבנה זו הדין נובע מקולא בהרחקה ממי רגלים, שהרי המים אינם מכוסים את מי הרגלים אלא מתערבבים בהם.

³ ברור שהאיסור להפסיק ולהרחיק ד' אמות ממי רגלים שנפלו על הקרקע הוא בתפילה ולא בקריאת שמע, שבה יכול להיות שחייבים להרחיק. לגבי החלפת הבגדים, מפורש בטור [סי' עח] שאין חייבים להחליף אפילו בקריאת שמע.

נפלו על הקרקע, הוא יכול להרחיק ד' אמות, ולכן לא הקלו לו חכמים. הרשב"א סובר שמכיוון שחיוב הרחקה ממי רגלים הוא מדרבנן אין להפסיק באמצע התפילה כדי להרחיק ד' אמות מהמים שנפלו על הקרקע.

סיכום

התורה חייבה להרחיק כנגד העמוד בלבד, וחיוב הרחקה ממי רגלים מדרבנן. נחלקו הראשונים במהות דין הרחקה כנגד העמוד. הרשב"א סובר שהוא מדין "ולא יראה בך ערות דבר", והרא"ש סובר שהוא מדין "והיה מחניך קדוש". לדעת הרשב"א אין איסור כשהקילוח מכוסה בבגדים, ולדעת הרא"ש יש איסור אף כשהקילוח מכוסה בבגדים. לדעת הרשב"א האיסור קיים אף כשמים שותתים לו על ברכיו, ולדעת הרא"ש האיסור קיים רק כשמים מקלחים ולא כשהמים מטפטפים [מחלוקת זו אינה נובעת בצורה ישירה ממחלוקתם העקרונית, אלא נובעת מפרשנות שונה לסוגיית הגמ'].

כיוון שחיוב הרחקה ממי רגלים הוא מדרבנן, הקלו חכמים בדינו:

- א. ספק דרבנן לקולא, ואין חיוב הרחקה מספק מי רגלים.
- ב. חיוב הרחקה ממי רגלים שנבלעו בקרקע הוא רק כשהם מטפחים.
- ג. אין חיוב הרחקה ממי רגלים שנתנו בהם רביעית מים.
- ד. לדעת הרא"ה מותר לקרוא קריאת שמע כשמי רגלים על בשרו, ובתנאי שהם מכוסים בבגדיו.
- ה. לדעת תלמידי רבינו יונה הקלו חכמים בתפילה, שמותר להתפלל כשמי רגלים ספוגים בבגדיו.
- ו. לדעת הרשב"א אין לאדם להפסיק תפילתו כדי להרחיק ד' אמות ממי רגלים.

הלכה

השו"ע [סי' עז סע' ז] פוסק שאין חיוב הרחקה מספק מי רגלים, ולכן לא חייב לבדוק שאין באשפה מי רגלים. הוא [סי' פב סע' ב] פוסק שאסור לקרוא כנגד מי רגלים שנבלעו בקרקע רק כשהם מטפחים. הרמ"א פוסק שאסור לקרוא רק כשהם מטפחים על מנת להטפוח. השו"ע [סי' עז סע' ב] פוסק כרמב"ם שצריך להטיל רביעית מים לכל הטלה של מי רגלים. הגר"א [אות ד] פוסק כרשב"א שמספיק להטיל רביעית אחת לכל ההטלות של מי רגלים. המשנה ברורה [סק"ח] מביאו ואינו מכריע בינו לבין השו"ע.

השו"ע [סי' עח] פוסק שאם מים שותתים על ברכיו כשקורא קריאת שמע מרחיק ד' אמות ממי הרגלים שעל גבי הקרקע, ואינו חושש למים שבבגדיו, כיוון שהבגד העליון יבש. בהל' תפילה [סי' צ סע' כז] הוא פוסק שמרחיק ד' אמות ממי רגלים של תינוק שהשתין בבית הכנסת. אומר המגן אברהם [סי' עח סק"א] שבתפילה שאינו יכול להחליף בגדיו, אינו מפסיק אף כשהבגד העליון מטונף⁴.

⁴ דברי המגן אברהם נאמרו כדי לתרץ סתירה בין דברי הבית יוסף [סי' עח סוד"ה והגהות] לבין פסקו בשו"ע.